

Тимур Литовченко Орлі, син Орлика

*Рідній Україні,
її сином і пасинком
ПРИСВЯЧУЮ*

Лауреат (II премія) конкурсу романів, кіносценаріїв, п'єс та пісенної лірики про кохання «КОРОНАЦІЯ СЛОВА — 2010».

Урочиста відзнака «Кращий історико-патріотичний твір» від Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Передмова

*8 березня 2007 р. від Р.Х.,
Україна, Київ*

Перипетії останнього часу переконливо довели, що як Радянський Союз був державою з непередбачуваним минулим, так і сучасна Україна досі, після п'ятнадцяти років Незалежності, не визначилася із своєю минувиною. Шкільні й університетські підручники історії переписані —

але тільки-но це відбулося, як почали лунати голоси невдоволення.

Одні невдоволені зануренням учорашніх кумирів у багнюку та надто швидким зведенням на їхнє місце колишніх «ворогів нації», здавалось би, давно вже підданих анафемі.

Інші невдоволені тим, що історична правда відновлена лише частково (добре, якщо наполовину, а не менше!).

Третіх відлякує радикалізм новітньої історичної школи і надмірна ідеологізація науки.

Четвертих не влаштовує «прилизування» й «підфарбовування», перетворення реальних історичних персонажів на подобу освячених ікон — бо закони «іконотворчості» надто швидко розповсюджуються на сучасність.

П'ятих...

Шостих...

Сьомих...

Найгірше, що в результаті подібних баталій пересічні українці не сприймають власну історію як живу й повчальну для себе. А що ж то за народ, який не вважає безцінним скарбом багатющу славетну спадщину, залишену пращурами?! Саме тоді й починаються пошуки власних коренів... десь по сусідству.

Так, можливо, за кордоном воно-то й краще — але ж чуже! Я далекий від думки, що один-єдиний

письменник щось там змінить одним-єдиним романом. Тим паче, у нетрадиційній для себе царині. Але якщо не зроблю цього, потім усе життя собі не пробачу, що впустив такий чудовий шанс — кинути власні п'ять копійок у скарбничку, що її наповнювали до мене, наповнюватимуть і надалі.

Тим паче, давно вже збираю «досє» на надто цікаву історичну персону: французького польного маршала і генерал-поручника Григора Орлі. Адже він не хто інший, як «амбасадор козацької нації» Григорій Орлик (1702–1759), син автора першої української конституції, гетьмана у вигнанні Пилипа Орлика (1672–1742).

Глава 1

Один — теж воїн!

*Початок січня 1759 р. від Р.Х.,
Франкфурт-на-Майні, вул. Оленячий брід,
ставка військового губернатора французів
графа
Теаде Тораса де Прованса*

Війна — то є війна, а обід — то є обід. Мудро сказано, чесне слово! Адже якщо солдат добре нагодований, йому й воювати легше...

Тим паче, має бути ситим армійське командування. Швидше навіть навпаки: хай краще

солдати будуть голодними (бо чим солдат голодніший, тим він зліший), а от якщо генеральські шлунки позсихалися від голоду, тоді війну можна вважати цілком і абсолютно програною. Бо як же планувати геніальні військові кампанії на голодний шлунок?!

Приблизно таку теорію розвивав в очікуванні десерту принц Субіз, інші присутні поблажливо всміхалися й кивали головами. А головнокомандувач маршал де Брольї час від часу переривав промову принца різними дотепами. Коротше, у їдальні панував святковий настрій. Воно й не дивно: Різдво та Новий рік французи зустріли переможцями, особливих турбот пруські вояки їм поки що не підкидали... Загалом, усе добре!

Як раптом обідню ідилію порушив шум із-за зачинених дверей.

— Що сталося, графе?..

Як і досі, на вустах де Брольї сяяла задоволена усмішка, проте у голосі маршала бриніли нотки занепокоєння: адже вони все-таки перебувають на чужій — окупованій землі...

Отже, все можливе.

— Не знаю, але... — тільки й мовив де Прованс. Треба зазначити чесно, відповідь була трохи невдалою, як для військового губернатора: адже як господар не тільки цього будинку, але й усього Франкфурта, він просто мусив би знати!..

Ліва брова де Брольї невдоволено вигнулася, та в цю мить двері їдальні прочинилися, і на порозі виріс ад'ютант принца Камілла Лотаринзького — вусатий здоровань, який тримав за комір пристойно вдягненого худорлявого десятилітнього хлопчину. Позаду в коридорі перелякано кричали німецькою жінки, огризалися французькою чоловіки, та зрозуміти щось у тому лементі було геть неможливо.

— Філіппе! Що це в біса... — забелькотав здивований принц Лотаринзький, та ад'ютант штовхнув хлопчину так, що неборака кулею пролетів від дверей до столу, і хвацько ревував:

— Ось, ваша милосте, у кухні спіймали вшивотника!!!

— У кухні?.. Спіймали?.. Ну то й що?.. — в один голос вигукнули обидва принци і маршал. Лемент у коридорі лише посилювався; перекрикуючи його, ад'ютант рикнув:

— Так точно, у кухні! До каструль зазирає, мерзотник! Кухар вирішив: а раптом отруту хоче підсипати?! Здійняв тривогу і...

— Отруту?! Та ти, либонь, з глузду з'їхав, бовдуре!!! — звівся на прями де Брольї. Проте тут подав голос ще один присутній:

— А чом би, власне, й ні?..

— Графе, і ви теж?! — здивувався маршал. — Адже перед нами лише дитина...

— А ви гадаєте, маршале, діти не можуть любити й ненавидіти? Або не вміють воювати?.. Хоча...

Він зробив крихітну паузу, а потім спокійно мовив:

— У коридорі, либонь, його матір разом зі служницею. А може, невдовзі пан радник також...

— При чім тут пан радник? — здивувався принц Субіз.

— Хіба ви не впізнали хлопця? Це ж старший син пана радника. Звуть його Вольфгангом, якщо не помиляюся.

— Що за натяки, де Лазіскі?!

Примруживши очі, принц Субіз уважно придивився до співбесідника. Проте ні — здається, той абсолютно відвертий і цілком шанує особу королівської крові. А його слова — це така собі констатація факту: так, хлопець є сином пана радника...

Без жодних прихованих натяків на те, що шляхетний принц зовсім не зобов'язаний знати в обличчя всіх членів родини домогосподаря.

Що ж, припустимо...

— Дозвольте нарешті увійти також матері та служниці, бо інакше вони навряд чи заспокояться, — мовив між тим граф де Лазіскі.

Де Прованс делікатно кахикнув і наказав пропустити тих, кого стримували солдати. До

їдальні миттю увірвалися дві жінки. Старша за віком (явно служниця) кинулася до похнюпленого хлопця, молодша ж благально склала на грудях руки й швидко-швидко залопотіла щось німецькою.

— Що вона там белькоче?.. — поморщився де Брольї, який погано розумів різку грубувату мову, незвичну для вуха витонченого француза.

— Так, я теж не надто второпав, — чесно зізнався Субїз.

Принц Лотаринзький збирався було відповісти, та де Лазіскі випередив його:

— Пані Катарина дуже схвильована за сина й усіляко вибачається перед нами за його поведінку, що б він там не утнув.

— То вона теж не знає?..

— І вона також. А втім, прошу довірити цю справу мені. Я її миттю заспокою і з'ясую все, що треба.

Французи одразу зрозуміли задум: німецька графа де Лазіскі була чистішою й вишуканішою, ніж навіть у самого принца Лотаринзького. Це завжди справляло враження...

Де Брольї кивнув. Граф звернувся до хлопця, говорив не надто суворо, проте твердо. Незважаючи на критичність хвилини, син і матір здивовано презирнулися.

— Либонь, їх дивує, що чистокровний німець робить у компанії окупантів!.. — тихесенько

прошепотів де Провансу задоволений ефектом принц Лотаринзький. Губернатор кивнув. Тим часом де Лазіскі повторив запитання, при цьому поплескав хлопця долонею по плечу. Той недовірливо зиркнув на графа і пробурмотів у відповідь щось невиразне.

— Й-йог-ган-н Вол-льф-ф-ган-нг-г?! — мати хлопця не втрималася від гнівно-переляканого скрикування, її обличчя й шия вкрилися червоними плямами.

Стара служниця відсахнулася настільки різко, що ледь не впала.

Принц Лотаринзький відверто розреготався.

А незворушний граф де Лазіскі переклав спеціально для тих, хто погано розумів грубу німецьку:

— Хлопець каже, що французів називають жабоїдами, тож він вирішив перевірити, що саме ми їмо на обід. Каже, дуже розчарований, що нам подавали не жаб, а рибу.

Тепер уже реготали майже всі французи: і маршал де Брольї, і принци Субіз та Камілл Лотаринзький, і граф Теа де Торас де Прованс, і ад'ютант Філіпп, і двоє солдатів на порозі. Серйозним лишався тільки граф де Лазіскі, який під переляканими поглядами матері юного бешкетника і старої служниці продовжив розмовляти з хлопцем:

— Наскільки я знаю, ти один з дітей пана радника юстиції Йоганна Каспара Гете, а звать тебе Йоганном Вольфгангом?

— Так, гер генерал.

— Зараз іде війна, тож говоритиму з тобою, як із дорослим, бо у такий час скидку на юний вік не роблять. Розумієш мене?

— Так, гер генерал.

— Отже, Йоганне Вольфгангу Гете, ти хоч би розумієш, яку дурість утнув?

Мовчання.

— Йогане Вольфгангу, відповідай, коли тебе запитують. Тим паче, коли запитую я...

— Не розумію, гер генерал.

— Ти прокрався у кухню і почав нишпорити там — чи не так?

— Так, гер генерал.

— Тебе помітив наш кухар і здійняв гвалт — чи не так?

— Так.

— А чому саме, розумієш?

— Не розумію, гер генерал.

— Точно?

— Точно.

— Кухар подумав, що ти хочеш отруїти нашу їжу, аби таким чином знищити верхівку французького штабу.

— Гер генерал, я хотів лише дізнатися!..

— Чи не подають нам на обід жаб?

— Так, гер генерал!..

— Йоганне Вольфгангу, зараз іде війна, а це ніяка не гра.

— Але ж, гер генерал!..

— Йоганне Вольфгангу, ти хоч би розумієш, якій небезпеці піддав не тільки себе, але й свою родину?

— Він не хотів!.. — кинулася до графа де Лазіскі вкрай схвильована молода жінка. Генерал (точніше, польний маршал) поглянув на неї доволі прохолодно і проскреготав:

— Фрау Катарина Елізабет, я попросив би вас не втручатися, якщо можливо. Ваш син достатньо дорослий, щоб самостійно відповідати за свої вчинки.

Коли ж наполохана матір відступила, повторив:

— Ти розумієш, що піддав небезпеці також свою родину? А можливо, і все місто?

— Ні, гер генерал.

— Замах на життя керівників французького штабу одного з синів радника юстиції Гете кидає тінь на всю родину Гете. Чи ти маєш щось заперечити?

Хлопець лише похнюпився і втупив погляд у підлогу. Де Лазіскі натиснув знизу кулаком на його

підборіддя, примушуючи поглянути собі в очі, й додав:

— До того ж, твоя мати Катарина Елізабет Гете, уроджена Текстор, є дочкою бургомістра Франкфурта — а це вже пляма на все ваше місто.

— Але ж я не робив замаху!.. — Хлопець дивився на графа тепер уже якимось ображено.

— Він ще дитина, гер генерал, він не мислив нічого дурного!.. — підтвердила перелякана мати. Граф знов суворо подивився на неї, обвів прискіпливим поглядом інших, які вже нареготалися досхочу, а тепер уважно прислухалися до їхньої бесіди, не вбачаючи підстав для подібної підозріливості. Особливо виразними були очі де Брольї. «Нумо, графе, облиште цю комедію! Хіба ж не зрозуміло, що хлопець не бажав злого, а просто вдовольняв цікавість?» — здавалося, запитував маршал.

Нарешті де Лазіскі мовив:

— Я вірю, що юний Йоганн Вольфганг не мислив нічого дурного. Охоче вірю. Але врахуйте, що приблизно у його віці я спочатку став заручником-гарантом військового союзу мого батька з турками, а згодом із шаблею в руках обороняв матір, братів і сестер від солдатів ворога. Зрозумійте вірно: я був дитиною, тим не менш, війна мене не обійшла.

— У такому юному віці?! — здивувалася жінка.

— У такому юному віці, фрау Катарина Елізабет.

— Ви дуже відважні, гер генерал...

— Не про мене зараз мова, а про Йоганна Вольфганга.

— Але він...

— Сподіваюся, ви розумієте, що, маючи власний, аж ніяк не дитячий досвід, я все ж таки не можу відкидати версії про намір вашого сина отруїти французький штаб? І що мушу бодай якось переконатися у чистоті намірів Йоганна Вольфганга?

Молода жінка розгублено замовкла, тоді де Лазіскі мовив:

— Вбачаю один-єдиний вихід з цієї ситуації.

— І звернувся до ад'ютанта принца Лотаринзького:

— Філігше, нумо перекажи кухареві, аби разом з нашим десертом він подав іще дві порції риби.

Французи так і не встигли нічого второпати, а граф уже коротко махнув рукою у бік столу та урочистим тоном проголосив:

— Гер Йоганн Вольфганг Гете, фрау Катарино Елізабет Гете! Дозвольте від імені головнокомандувача маршала де Брольї і військового губернатора графа де Тораса де Прованса запросити вас приєднатися до нашого

скромного товариства й пообідати з нами?.. Сподіваюся, вам сподобається сьогоднішнє частування, особливо страва моєї батьківщини — судак Орлі, як називають його у Франції.

Коли де Брольї зрозумів сенс німецької фрази графа де Лазіскі, то не зміг стримати легенької посмішки, по достоїнству оцінивши, наскільки вдалий дипломатичний хід: запрошуючи до столу дочку й онука франкфуртського бургомистра, французи з окупантів перетворювалися на гостинних господарів. Безперечно, де Лазіскі — великий дипломат!

Хоча де Брольї давно встиг переконатися у цьому, багато років знаючи графа по спільній роботі у таємному кабінеті «Секрет короля», настільки витончений вияв дипломатичності на побутовому рівні все ж таки став для нього несподіванкою. Навіть, можна сказати, своєрідним одкровенням.

— Що ж, я би із задоволенням з'їв ще одну порцію риби, — погодився він.

— О-о-о, так-так, судак Орлі — це справжнє диво! М-м-м!.. — підтвердив відомий гурман принц Субіз, причмокнувши і мрійливо замруживши ліве око.

— Тоді юний Йоганн Вольфганг переконається, що ніякі ми не жабоїди, — завершив його думку граф де Лазіскі, елегантно кланяючись

фрау Катарині Елізабет. Водночас принц Лотаринзький жєстами наказав ад'ютанту, солдатам та старій служниці вийти геть і попросив:

— А зараз, шановний графе, повідайте нам, будь ласка, як ви у дитячому віці обороняли від ворогів власну родину.

— Ви гадаєте, це цікаво?.. — Де Лазіскі сів на місце і з сумнівом подивився на принца.

— Так-так, авжеж, — підхопив Субіс. — Не надто уявляю, як може дитина...

— Хоча, знаючи про вас усе те, що я знаю... Повірити у подібне не так уже й важко, — кивнув де Прованс.

Де Лазіскі на хвилинку заплющив очі й зітхнув:

— Відверто кажучи, принце, я би теж не уявляв, якби то сталося не зі мною, а з кимось іншим. Але так було, що поробиш...

— Ми анітрохи не сумніваємося у вашій правдивості, шановний графе, — завірив де Брольї, — і чекаємо на цікаву розповідь.

— До речі, я розповідатиму німецькою, ви не проти, маршале?

— Тільки повільно, будь ласка. Інакше я погано розумітиму.

— Звісно, що так, — кивнув де Лазіскі. — Отже, слухайте...

*12 лютого 1713 р. від Р.Х.,
володіння турецького султана Ахмеда III,
молдавське містечко Бендери, тимчасова
оселя сім'ї
гетьмана Пилипа Орлика*

Ну от, нарешті синочок, здається, заснув!.. Про всяк випадок Ганна ще хвилин п'ять колихала прив'язану до стелі люльку, в якій сопів малесенький Яшунька, потім навшпиньках підійшла до вікна, зігрівши диханням замерзлу шибку, продихала невеличке коло. Але нічого цікавого на вулиці не помітила: низькі сірі хмари слоїлися майже по дахах вбогих халупок, неширокий провулок геть заліплений снігом. От і весь краєвид.

Жінка присіла на довгу голу лаву, що простягалася уздовж усієї стіни. Озирнулася на люльку: немовля спить... Так, звісно, можна було би передоручити малого піклуванням Килини, проте, відчуваючи небезпеку, якою було просякнуте крижане зимове повітря, жінці хотілося бути якнайближче до дітей. Особливо до найменшенького...

Рипнули двері: то увійшла Марта — їхня третя донечка.

— Ма-а-а!.. — почала з порога. Ганна миттю приклала пальця до вуст, стрільнула очима на люльку: мовляв, тихіше, братика не розбуди!..

Марта навшпиньках пробігла до неї, забралася матері на коліна, обвила малесенькими рученятками її шию та зашепотіла на вухо:

— Ма-а-а, а коли ми підемо читати?..

— Не зараз, Марточко.

— Ну ма-а-а!..

— Йди-но до інших.

— Не хочу.

— Чому?

— Там Грицько з Мишуньком про щось усе шепочуться, шепочуться... Нецікаво!

— А дівчатка?..

— Настя вишивати сіла, Варка їй допомагає.

— Ну то ти теж допомагай.

— А я не вмію.

— А ти вчися, донечко, вчися.

— Ой, та я не вмію...

— От і навчисься.

— Ма-а-а-мо-о, та я боюся голкою пальця вколоти!..

Ганна лише зітхнула.

— Ну ма-а-а, давайте почитаємо!..

— Не до цього, доню, не до цього зараз. А що Марусенька?..

— Ой, та вона мала ще для мене і геть дурна!

Ганна мимоволі посміхнулася: сама Марта лише на рік старша, а вже себе великою вважає... Іч!

— Гаразд, то йди до Килини.

— Килина по господарству порається, а я ж не можу бути разом з нею!..

— Чому?

— Бо я — Марточка-паняночка красна! От...

Доньчині слова немовби ножем полоснули по серцю. Ганна мимоволі замружилася й прошепотіла:

— Ну от що, паняночко моя, йди-но до дівчат, будь ласка.

— Ма-а-а, а читати?..

— Я тут з Яшунькою сиджу і татонька нашого у віконечко виглядаю — то як же піду з тобою?!

— То скажіть Килині, нехай вона посидить...

— Невже ж першою до татонька має з дому служниця вийти, а не матусенька, кохана його дружина?

— А можна тут з вами разом посидіти?

— Навіщо?

— Бо я теж хочу татонька виглядати.

— Ні-ні, ти ще Яшуньку розбудиш.

— Я тихесенько-тихесенько сидітиму, немовби сіра мишка за припічком!..

— Сказано ж, ні! Йди до дівчаток.

Марта лише зітхнула.

— Йди, прошу...

Донечка мовчки злізла з материних колін і так само навшпиньках вийшла геть. Ганна лише сумовито зітхнула, спостерігаючи за дочкою.

«Марточка-паняночка красна», — це Пилип так її називає, а дівчинці то дуже подобається, отож і повторює при будь-якій нагоді.

Паняночка красна...

Ганна підібгала нижню губу.

Діти, діти! Що ж з вами буде?! Грицька давно вже треба було би до академії віддати, Мишуньці теж невдовзі час на навчання йти — та де ж вона, академія та?! По той бік Дикого поля, а вони — ось по сей. А тут університети-академії — втікацьке життя. Хіба що піввоза книг — рештки розкоші, яку вдалося врятувати з усієї бібліотеки. Але ж хіба того на все життя вистачить?! Онде Гришуня до філософії так і тягнеться...

Подейкують, шведські університети зовсім непогані — не гірші, ніж Віденська та Києво-Могилянська академії, де свого часу навчався Пилип. І до Стокгольма їм прямий проїзд через усю Європу гарантували... Так ні ж — відмовилися!!! Насамперед відмовився король Карл, а вже разом з ним Пилип сказав, немовби відрубав: «Хоч разом з королем головою накладу, але його величність нізащо не зраджу!»

Вірність, відданість...

Он дехто з козаків не витримав, поплазував на череві до клятого імператора Петра, готовий порох з його чобіт злизувати — й нічого, дістав-таки прощення усіх гріхів!

Але ж не її коханий Пилип!..

Хоча...

Так — можливо, саме за це вона й кохає чоловіка?! За впертість, за відданість ідеалам, проголошеним покійним гетьманом Мазепою, за відчайдушну хоробрість. Був би Пилип іншим...

Іншого Ганна просто не бажала. Зате в результаті сама обрала гірку долю — очікувати, сумирно очікувати, що ж станеться через місяць, через день... через годину або хвилину... Труситися з дітьми в обозах, жити не у палацах, а в жалюгідних халупах, як от нинішня домівка, за яку і то треба дякувати Богові. Обходитися лише однією пристаркуватою служницею Килиною — бо всі челядники пішли з чоловіком.

Пішли, можливо, на вірну загибель!..

Боже, врятуй і збережи!!!

Ганна щосили замружила очі й закусила губу, тільки б не закричати. Бо в усіх подробицях згадала сьогоднішнє прощання...

...Вони пішли вночі. Пилип виглядав похмурим, але рішучим. Не розмовляв майже зовсім, тільки поцілувавши дружину на прощання, мовив так: «Уранці поцілуєш за мене діточок. А

сама... Молися, Ганнусенько, Господу Богу, бо Його підтримка нам сьогодні ой як знадобиться!»

Сказав так — і пішов.

І челядники з ним разом.

На перемогу — або на смерть.

Але тільки не на ганьбу, ні-ні!..

Вже вкотре за сьогоднішній день Ганна зітхнула.

Не щастить їм, ой як не щастить! По всьому виходило, що Карл давно вже мав би повернутися до свого Стокгольма, і козаки пішли би слідом. Та упертюх усе ніяк не бажав миритися з поразкою під Полтавою! Рвався очолити похід союзного війська турків, кримських татар, поляків і козаків... Можливо, було би краще, якби шведського короля таки запросили до коаліції, бо тоді царя Петра нізащо не випустили б із оточення. Ганна знала, що і Пилип, і всі козаки були проти цього, та візир Балтаджі слухати їх не став.

От і відпустив царя Петра на всі чотири боки...

Тепер почалося найприкріше: дійшло до виконання умов Прутського договору. Пилип обурюється: чом московита не забираються геть з України, чом цар Петро не відбирає руку свою від козаків із прадавніми їхніми рубежами, як присягався на Святому Письмі?! Хитрі московита на те відповідь дають: нехай спочатку Карл

повернуться до Стокгольма — тільки тоді полишимо Україну! Карл же сидить у Бендерах і далі сидіти збирається, доки не знайде приводу знов із Петром зчепитися. Ну тоді, кажуть московити, і ми з України не підемо — бо не хочемо, аби Карл заскочив сюди. Бо тоді він швиденько-швиденько приєднає благодатні українські землі до майбутньої своєї імперії...

А козакам куди діватися?!

Отакі-от, виявляється, вони горе-переможці — без результатів перемоги!

Біда, біда...

А все тому, що Балтаджі погодився Петра відпустити. Бо надто охочі турки до дзвінкої монети, тож візир і вважав за краще отримати військову касу московитів та прикраси всього жіноцтва, яке супроводжувало похід. Подейкують, нібито навіть сама цариця Катерина першою відіслала туркам усі коштовності, що мала сама та її фрейліни! Чим подала приклад іншим жінкам. Звісно, цар Петро — затятий ворог козаків та всієї України. Звісно, цариця Катерина — дружина ворога її чоловіка, а відтак її особиста ворогиня. Проте як же добре Ганна розуміла цю московитку!.. Бо й сама із задоволенням віддала би все, що мала, тільки б порятувати коханого свого Пилипа у скрутну хвилину.

Втім, вони і без того втратили практично все, що мали. Живуть ось милістю султана у жалюгідній цій халупі...

Біда.

І попри все, шкода їй Катерину, особисту її ворогиню! Чому сама Ганна з дітьми перебуває у Бендерах, чом тут отаборилися вигнанці-козаки разом зі своїми сім'ями, зрозуміло: навряд чи хтось із них хотів повторення батуринської різанини.

А от навіщо Петро потягнув за собою у похід Катерину?! Навіщо його наслідували інші воєначальники?! Одне з двох: або московський цар бажав задовольнити свою чоловічу хіть тільки в обіймах цариці — або після перемоги під Полтавою вважав наступний похід такою собі легковажною розвагою, прогулянкою з вітерцем. Мовляв, ми турків, кримців та козаків голими руками передусимо — вам на радість та забаву! Дивіться, які ми вправні вояки...

От і догрався.

Бідолашна цариця Катерина!..

Раптом Ганна стрепенулася, мимоволі схопилася за серце: звідкілясь долинули сухі поодинокі постріли. Почалося, не інакше... Пилип казав, що всіх вірних королю Карлу людей не набереться і трьох сотень. А турецького війська тут — двадцять тисяч! Літописи розповідають, нібито у давньогрецькій Спарті був цар Леонід, який з

трьома сотнями гвардійців протистояв багатотисячному перському війську. Спартанці полягли на полі битви всі до останнього, проте ціною власного життя порятували весь союз грецьких полісів.

Триста спартанців...

Цікаво, що напишуть майбутні літописці про опір трьох сотень шведських драбантів, українських козаків і поляків багатотисячному мусульманському війську?! І чи напишуть бодай щось? Адже не батьківщину вони захищають, а упертюха-короля, який нізащо не бажає забиратися з Бендер додому. Який же в цьому сенс?!

Геройство? Безперечно!

Вірність слову? Авжеж!

Вдячність за участь в українській справі? Так!

А от сенс...

І головне, Пилип пішов на це без жодних вагань. Бо краще ризикувати власною головою, ніж зрадити справу всього свого життя. Так само не вагаючись, ризикнув життям старшого сина, свого часу залишивши Гринька у Бахчисараї. Кримський хан Девлет-Гірей вимагав гарантій непорушності козацького слова, підписавши з гетьманом Орликом угоду про спільні дії по звільненню від окупації московитів українських земель. І гетьман Орлик надав люб'язному хану живу гарантію власного слова...

Тільки сам Бог відає, які потоки сліз виплакала бідолашна Ганна! І все тишком-нишком, самотніми ночами у подушку, бо вдень плакати не можна — діти побачать, за братика старшенького почнуть хвилюватися. Добре, що той жах минувся без трагічних наслідків: після підписання Прутського миру Грицько повернувся додому і ще цілий місяць захопленим соловейком розливався про бахчисарайські дива, про безмежну доброту пристаркуватого Девлет-Гірея та легку вдачу ханського сина Каплан-Гірея, з яким вони заприятелювали. Ще краще, що Грицько так і не зрозумів, у якій небезпеці насправді перебував протягом усього року. Адже якби (не дай Боже!) щось пішло не так, добрий пристаркуватий Девлет-Гірей миттю звелів би перерізати хлопцеві горлянку і виставити юну його голівоньку на загальний огляд на центральній площі казкового міста Бахчисарая.

На відміну від сина, Ганна все добре розуміла. І Пилип чудово розумів також, але майже виду не подавав, що розуміє. Тільки одного разу, рвучко поцілувавши дружину в губи, прошепотів: «І що, Ганнусенько моя люба, ото треба було плакати за живим сином, немовби за покійником? Ти ж знаєш, серденько моє, я би не допустив, аби з ним сталося щось зле». Немовби і справді знав, як гірко вона ридала жахливими самотніми ночами...

А мабуть, що знав!

Здогадувався.

І зараз теж, либонь, здогадується.

Та все одно пішов обороняти шведського короля!

Заради козацької честі...

Чи живий ти ще, Пилипе?! Хто там і в кого стріляє: ти — або у тебе?!

Тільки б він живий залишився, Боже, тільки б живим повернувся!..

За спиною знов рипнули двері. От горе, не сидиться з сестрами нашій маленькій Марточці-паняночці...

— Мамо, вам краще піти звідси.

Ганна здивовано озирнулася.

І зовсім не Марта стояла на порозі, а їхній старшенький син Грицько. Стояв і спідлоба дивився на матір якось дуже не по-дитячому серйозно, навіть суворо.

— Тихіше, Грицю, зараз ще мені Яшуньку розбудиш... — почала Ганна, та син зовсім неввічливо перервав її:

— То нічого, мамо, Яшунька і без того прокинеться. Беріть його і негайно тікайте.

— Ну що ти таке кажеш, Грицю...

Хлопець тільки брови нахмутив:

— Будь ласка, мамо, робіть, що я кажу, і не баріться! Я вже наказав Мишуньці зайнятися молодшими дівчатами, а Килина...

— Ти?! Наказав?!

Нічого не розуміючи, Ганна придивилася до старшого сина настільки уважно, немов бачила його уперше в житті. Хлопчина, як хлопчина. Невисокий на зріст, трохи опецькуватий, з маленькими акуратними губками і світло-карими очима.

— Так, наказав, а що такого?..

— Грицюню!.. — У голосі Ганни відчувалася явна розгубленість.

Так, це їхній з Пилипом первісток... але що цей малий собі дозволяє?!

— Будь ласка, мамо, не забувайте, що за відсутності батька найстарший чоловік у домі — я. Тож маю повне право розпоряджатися.

Отакої!..

Загалом-то Грицько дуже мало схожий на Пилипа. Тепер же, у напружену мить, хлопець нахилив голову, немов бичок, зробив кілька кроків уперед, якимсь недобре звузив лупаті світло-карі очі й остаточно став схожим на покійного свого діда Павла Герцика. Майже точна дідова копія! І процідив крізь зуби у його ж манері:

— Мамо, зрозумійте: там почалася стрілянина. Стріляють там — отже, невдовзі тут також почнуть стріляти. Короля Карла захищають

козаки і драбанти. Нас захистити нема кому, окрім...

— Синочку, але чом ти вирішив, нібито нас потрібно захищати? Адже турки і кримці — то наші союзники...

Ганна все ще намагалася удавати непохитний спокій. Втім, на Грицька її гра аж ніяк не вплинула. Він наблизився ще на крок і мовив ще різкіше:

— Мамо, прошу вас дуже: годі розмовляти зі мною, немов з маленьким хлопчиком! Зараз не час для заспокоювань! Килина чекає на вас біля задніх дверей. Забирайте мерщій Яшуньку, і...

— Але ж, Грицю!..

— До того ж, я не дівчинка, — додав стримано.

Зробивши над собою зусилля, Ганна мовила все ще спокійно:

— Гаразд, гаразд. Тільки звідкіля ти знаєш, хто там стріляє...

— Гадаєте, я спав, коли батько йшов сьогодні з дому?

— Гри-и-ицю-у-у!..

— До того ж, я цілий рік прожив заручником у Бахчисараї.

Бідолашна жінка аж затремтіла. Отже, малий усе знав і чудово розумів?! Або принаймні приблизно уявляв?..

— А що, мамо, хіба ви думали, нібито ваш Грицько — малесенький дурник, який навіть не здогадується, чому батько везе його до Криму й залишає під опікою доброго пристаркуватого хана Девлет-Гірея?..

Невідомо, що саме відповіла б на це Ганна (поки що у неї паморочилося в голові), та наступної ж миті у дверях з'явилася стурбована Килина зі старшими дівчатками — Настею і Варкою. Побачивши їх, Грицько здійняв над головою стиснуті кулаки і гримнув абсолютно у батьковій манері:

— Кил-л-лино, дур-репа ти стара! Я ж тобі наказав!..

Далі все понеслося шкереберть з такою шаленою швидкістю, що й не уявити.

Прокинувся в люльці й заскиглив Яшунька.

Ганна інстинктивно кинулася до люльки.

Килина відсахнулася, бо не очікувала такого сплеску гніву від десятилітнього хлопця.

Настя і Варка нерішуче подалися до брата, аби заспокоїти його.

З вулиці долинув нерозбірливий гамір і лемент.

Грицько стрімголов підскочив до вікна, припав до продиханого матір'ю кола, скрикнув, рвонувся до розвішаної по стінах зброї, вихопив одну з батьківських шаблук і, відштовхнувши

матір, прожогом кинувся на вулицю, занісши клинок над головою.

Нічого не розуміючи, Ганна з немовлям на руках, Килина, Настя й Варка побігли за ним...

Та й завмерли просто на ганку!

Бо до вбогої хатини наближався десяток турецьких мамлюків, на вкритих порохом і кіптявою обличчях яких читалися лише лють і ненависть. Навіть сніг рипів під їхніми чоботами якось ворожо й лиховісно.

Але дорогу туркам заступив Грицько, який жахливо заверещав юнацьким фальцетом, здійнявши над головою батьківську шаблю:

— На-за-а-а-ад!.. На-за-а-а-ад, нехристи, бусурмани!.. На-за-а-а-ад!!! Ге-е-еть!!! Піш-шли звід-дси ге-е-е-еть!!!

Попервах мамлюки сторопіли, позаяк, імовірно, не сподівалися зустріти жодного опору...

Наступної миті Грицько з явним незадоволенням озирнувся на жіноцтво й відступив на крок, роблячи знаки вільною рукою: мовляв, мерщій у дім, а там до задніх дверей — і геть звідси!..

Тут у провулку з'явилися нові вояки. Мабуть, передні злякалися, що товариші вважатимуть їх боягузами і, чого доброго, засміють...

Тому одразу кинулися на хлопця.

Всі разом.

Десятеро на одного.

Втім, провулок був занадто вузьким, тож попереду решти опинилися лише троє мамлюків...

Брязнула криця, і наступної ж миті кривий клинок правого вояка відлетів убік. Середній зойкнув, упав на коліна і схопився за черево. Сніг на дорозі немовби прикрасили крихітні ягідки журавлини. Не розгубився лише лівий вояк, і Грицько ледь встиг увернутися від його ятагана. Але при цьому відскочив просто в руки мамлюка, якого щойно роззброїв. Тепер занадто велика й важка (як для десятилітнього) батьківська шабляка більше заважала хлопцеві, ніж допомагала оборонятися... До того ж, із провулка підскочили ще двоє ворогів, і за якихось півхвилини все скінчилося: з радісними вигуками вояки потягли скрученого в баранячий ріг хлопця у глиб провулка. Грицько лише кричав і лаявся турецькою, та який у тому сенс?! Пораненого мамлюка підхопили під руки і повели слідом.

— Гри-и-ицю-у-у!!!

Не тямлячи себе, бідолашна Ганна кинулася слідом. Декілька розлючених мамлюків доклали чимало зусиль, аби спочатку стримати, а потім зупинити жінку, яка безуспішно намагалася допомогти синові. Тільки тут Ганна нарешті второпала, що немовля кудись зникло від неї, поблизу нема також ні Килини, ані Насті з Варкою.

— Ді-і-іти-и-и!.. Ді-і-іточ-ки-и-и!.. —
заголосила вона і з новою силою забилася у
твердокам'яних ручищах турецьких вояків.
Озирнулася на їхню халупу: вікна і двері розчахнуті
навстіж, з вікон на сніг вилітають якісь бебехи, на
ганку — натовп мамлюків.

Але дочок та старої служниці там не було...
Може, все-таки втекли?!

Знов позирнула у глиб провулка — і
помертвіла: відчайдушно жестикулюючи, згадуючи
«шайтана» та іншу нечисту силу, вояки
спостерігали, як один з них обмотував ноги Грицька
біля щиколоток міцною мотузкою, інший кінець
якої був приторочений до сідла вершника. Той
білозубо вишкірився, оглядаючи жахливі
приготування.

— Гри-и-ицю-у-у!!! Гри-и-ицю-у-у-у-у!!!
Ні-і-і-і-і!!!

Хтось вдарив Ганну кулаком в обличчя, у роті
з'явився солоний присмак крові, та вона
продовжувала відчайдушно вириватися й волати
під задоволені вигукування мамлюків.

Як раптом гамір натовпу перекрив потужний
владний окрик, і вояки миттю замовкли. Жінка
озирнулася на голос та побачила між двох хатинок
молодого турка у багатому вбранні, а з ним...

— Сенаторе Сапега!!! Сенаторе, допоможіть!..

Поважний поляк здивовано оглядав сцену, що відкрилася його погляду. Між тим заможний турок щось розлючено викрикував, звертаючися до мамлюка, який в'язав Грицькові ноги. Вояк кричав у відповідь, тицяючи пальцем у бік пораненого хлопцем нападника, який лежав неподалік на снігу. І без товмача можна було зрозуміти, про що вони сперечаються.

— Сенаторе!.. — знову відчайдушно скрикнула жінка і зробила нову спробу звільнитися з рук поневолювачів. Наступної миті заможний молодик розмахнувся і так зацідив мамлюкові у вухо, що той повалився у сніг просто Грицькові під ноги. В той же час вершник, який незворушно спостерігав за суперечкою, раптом змахнув канчуком. Вороний заіржав, здибився, рвонувся уперед, мотузка натягнулася, хлопець завалився на спину...

— А-а-а-а-а!!! — скрикнула Ганна, у якої світ запаморочився перед очима.

— А!.. — дружно видихнули мамлюки.

Та гримнув постріл, кінь захрипів, його передні ноги підломилися, вершник клубком вилетів із сідла й покотився по прим'ятому снігу.

— Е-е-е!.. — розчаровано відгукнулися турецькі вояки.

У передсмертних судомах молотив копитами вороний. Поруч корчився Грицько, марно

намагаючись якщо не розплутати, то принаймні послабити пута. А над ними стояв задоволений власною спритністю сенатор Сапега з пістолем у руці. Стояв і весело всміхався.

Справді, тепер хлопцеві нічого не загрожувало. Можливо, аби зайвий раз продемонструвати прихильність до Грицька, заможний турецький молодик особисто розрізав його пута й допоміг підвестися. Мамлюки неохоче відпустили Ганну, бідолашна жінка миттю кинулася до хлопця, обійняла й розцілувала його.

— Не треба, мамо... Ну не треба ж того, прошу!.. — Син явно застидався того, що мати поводить з ним, немов з маленьким. Зрештою м'яко, проте наполегливо відсторонився від неї й запитав по-турецьки: — А де моя шабля?..

Заможний молодик, який все ще стояв поруч, грізно гукнув на мамлюків. Ті вмиль принесли клинок. Грицько хотів було взяти його, проте знатний молодик заперечно хитнув головою і забрав шаблю собі. Хлопець сердито сіпнув плечем і звернувся до Ганни:

— До речі, мамо, познайомтеся: це принц Калга-Султан, син його величності.

Поки вона рвучко цілувала принцові руки, а той приймав знаки вдячності з гордовитою величчю, Грицько додав турецькою:

— Це мати моя, шляхетна Ганна Орлик, дружина його світлості козацького гетьмана Пилипа Орлика, шляхетного мого батька.

— Я посилає мамлюк заарештувати його світлість гетьман Орлік на наказ повелитель правочерні, нехай делать Велікі Аллах довгі-довгі його дні, — мовив нарешті Калга-Султан ламаною польською, — а потім піти сам след у след разом із сенатор Сапега. Та мамлюк все делать не так, шайтан їх забирать!..

Принц грізно озирнув ряди притихлих вояків, котрі під його суворим поглядом миттю впали на коліна, немов підкошені.

— Так-так, мамлюки справді трохи... м-м-м... перестаралися, бо не мали жодних вказівок щодо сім'ї ясновельможного пана гетьмана, — підтвердив сенатор, підійшовши ближче. — Але наскільки я розумію, сталося це з-за поведінки юного нашого пана гетьманича.

Під його трохи зверхньо-насмішкуватим поглядом Грицько потупився й неохоче пробурмотів:

— Коли я тіль-тіль побачив вояків, то одразу вирішив, що...

— Мамлюк вас не треба тшіпати, нам треба заарештувати гетьман Орлік, — повторив Калга-Султан.

— Як бачите, шляхетного мого батька, пана гетьмана Пилипа Орлика, тут нема, — з неочікуваним у такій ситуації достоїнством заперечив Грицько.

— Ну от, так я і знав!.. — сплеснув руками Сапега. — Казав же, що пан гетьман, скоріш за все, допомагає королю Карлу оборонятися.

— Ну, тогді ми шити, мамлюк теж піти, — вирішив принц. — Ми нічого не брать, окрім вся зброя.

— Але ж!.. — гордовито задер голову Грицько.

— Синку!.. — спробувала втихомирити його мати.

— Зброя оставаться у нас, доки гетьман Орлік не присягать ім'я свій Бог, що не оборонять круль Карл тут, а йти з круль Карл до Стокгольм прямо-прямо. Тогді отдавать весь зброя, який забрать. Так. А панна... пані Ганна Орліківна нехай швидко-швидко збирать далекі-далекі дорога Стокгольм. Збирать все, що мать у свій дім...

Тут Ганна несподівано зойкнула:

— Діти!.. — І почала схвильовано озиратися довкола, Проте Грицько з неочікуваною твердою впевненістю взяв її за руку й мовив тихо:

— Не хвилюйтеся, мамо, з ними усе гаразд.

— Ти певен?.. — бідолашній жінці якомсь не вірилося. До того ж вона несподівано відчула, до

чого холодно тут, на вулиці. А вони ж повибігали з хати, не одягнувши ніяких теплих речей!..

Діти...

Що з дітьми?!

— Мамо, будь ласка!.. — Грицько з усіх сил смикнув її за руку, в той же час звертаючись до Калга-Султана: — Отже, як бачите, ясновельможного пана батька тут немає. Чи є у вас ще якісь справи?

Не сказавши жодного слова, принц подав знак мамлюкам, і вояки пішли геть, забравши з собою пораненого. Сенатор Сапега підкрутив вуса, кинув коротко:

— Честь!.. — і пішов слідом. Тільки тоді Грицько потягнув матір за собою в хату. Усередині помешкання царював справжнісінький розгардіяш. Було також очевидно, що зникла не тільки геть уся зброя, ще декілька хвилин тому розвішана по стінах, але й багато чого іншого. Та не це хвилювало зараз Ганну, гризло її душу понад усе.

Діти!.. Що з дітьми?!

Пройшовши через усю хату до чорних дверей, Грицько вивів матір назовні. За сотню кроків від хати починався негустий лісок, куди вони і попрямували невеличкою напівзаметеною стежинкою, протоптаною у снігу.

— Грицюню, ти певен?..

— Ну то дивіться самі, мамо, як не вірите, — знизав він плечима і раптом двічі свиснув так різко, що аж у вухах заклало. Десь праворуч свиснули у відповідь, жінка повернулася туди... і невдовзі побачила Мишуньку, в руках якого виблискували обидві дитячі шабельки — і його власна, і Грицькова. Слідом за ним по неглибокому снігу брели всі четверо дочок, а позаду всіх — стара Килина з немовлям на руках... Не тямлячи себе від щастя, Ганна кинулася до дітей, почала всіх обіймати і цілувати. Втім, Марта поквапилася одразу поскаржитися:

— Ма-а-а, а Мишунька нас Бабаєм жахав — о!

— Та-а-ак, заха-а-а-ав!..

Ля-а-а-ац-цно-о-о!.. — заскиглила одразу наймолодша Марусенька.

— Мишунько, ну як тобі не соромно?! — мовила жінка, захлинаючись слізьми щастя, потоки яких мимоволі текли з очей.

— І нічого мені не соромно. Просто так треба було, от і все.

— Навіщо?..

Довелося розповісти все.

Виявляється, коли Грицько підслухав прощальні слова батька, то одразу почав складати план дій, як він висловився, «про всяк випадок». План цей хлопці обговорювали пошепки весь ранок після сніданку. Тільки-но з боку табору короля

Карла захопали постріли, Грицько наказав Килині, Насті й Варці одягатися, тоді як Мишунька прихопив обидві дитячі шабельки й терміново повів Марточку й Марусеньку до потаємної схованки, де вони гралися у Полтавську битву.

— У що ви там гралися?! — не зрозуміла Ганна.

— У Полтавську битву. Я, звісно, за козаків і шведів був, а Мишунька — за московитів. І наші козаки завжди перемагали, — не моргнувши оком, повторив Грицько. — Хочете подивитися, як там усе облаштовано?..

Спантеличена жінка кивнула. Тонем суворого головнокомандувача хлопець звернувся до брата:

— Віддай-но нарешті мою зброю. Поведи матусю до схрону і покажи там усе, що треба...

Мишунька віддав Грицькові шабельку і повів матір на узлісся. Там показав напівзруйновану землянку, продемонстрував також, як пройти до неї зовсім з іншого боку таким чином, щоб слідів не було видно з боку селища. Тут же розповів, як, завівши молодших сестер до схрону, вирішив про всяк випадок повернутися до Грицька. Щоб Марта й Марусенька раптом не вибігли назовні, добряче налякав їх «злим голодним Бабаєм, який харчується гарнесенькими малесенькими дівчатками». І побіг назад, до хати.

Добре, що так — адже Килина не повела Настю й Варку до чорних дверей, а всупереч наказу пішла за Грицьком, який переконував матір терміново забиратися від небезпеки. Тут і з'явилися мамлюки... Вирішивши, що усім жінкам загрожує смертельна небезпека, Грицько зірвав зі стіни одну з батькових шабел (свою ж бо віддав братові) та побіг боронити оселю. Коли турки полонили Грицька, мати миттю передала немовля служниці (як Ганна не напружувала пам'ять, але пригадати цього так і не змогла) й кинулася за сином. Дурна Килина ледь не подалася слідом за господинею... не кажучи про те, що Настя й Варка теж готові були бігти братові на виручку... Та Мишунька не дозволив — майже силоміць потягнув усіх до схованки, де скиглили нажахані розповідями про Бабая сестрички — насилу їх утихомирили!..

Добре, що все скінчилося саме так, а не інакше...

Під вечір додому повернувся похмурий, вкритий брудом і кіптявою батько у супроводі таких же смурних козаків. З болем у голосі гетьман розповів, як мужньо обороняли вони короля Карла, як турецькі мамлюки все ж таки полонили його й повезли до Демюртаського замку. Козаків же змусили запрягтися, що ті більше не баритимуться, а якнайшвидше полишать Бендери й

подадуться куди завгодно — хоч би до тієї ж таки Швеції.

Потім вислухав звіт Грицька про не надто вдалу оборону оселі. Спочатку похвалив обох синів за кмітливість, але потім наморщив чоло і довго думав, перш ніж сказати таке:

— Втім, ти, Грицько, повівся сьогодні занадто нерозважливо. Цього не можна, ніяк не можна дозволяти собі, якщо ти відповідаєш не тільки за самого себе, але й за інших також. Карати тебе, синку, не стану — ти й без того натерпівся вдосталь. Але скажи мені от що: ну хіба ж так важко було повестися бодай трішечки спокійніше?! Це дало би тобі шанс оцінити ситуацію більш тверезо, а відтак, можливо, і не ризикувати життям. Адже їм не ви були потрібні, а саме я... Подумай над цим, синку. Добряче подумай і наступного разу не поспішай ставити на карту життя і спокій своїх близьких. Це, синку, штука така: голови позбутися легко — повернути назад на плечі неможливо. Подумай над цим.

— А ви, батьку?..

— Що — я?

— Хіба можете сказати ви, що завжди і повсякчасно робили вірні ставки? І хіба ви самі ніколи не ризикували життям не тільки своїм, але й моїм, наприклад?..

Гетьман лише мовчки подивився на сина й розтер вкриті кіптявою обличчя, на якому піт з чола вже встиг проборознити декілька світлих доріжок. Що там він збирався відповісти, так і лишилося нез'ясованим: у двері постукав посланець Семена Півторака, який прийшов довідатися, чи все гаразд з родиною Орликів. Причина такого занепокоєння була зрозумілою: Півторак давно вже домовився висватати Софійку — одну зі своїх дочок — за Грицька. Чекав лише, коли обоє підростуть настільки, щоб гетьманич заслав старостів. Поголос про сьогоднішній «подвиг» Грицька вже облетів усі Бендери, отже, долею майбутнього зятя непокоїться...

— Пішли, синку, гостя приймати, — мовив Пилип, здіймаючись на рівні. — А про те, що сталося вдень, договоримо потім.

Гетьман скуйовдив волосся на маківці сина й додав тихіше:

— Потім, не зараз...

Глава 2

Борги і кохання

Січень 1759р. від Р.Х.,

Російська імперія, Санкт-Петербург

Лише якусь годину Ле-Клерк провів у наскрізь просяклому вологою темному підвалі, але встиг змерзнути так, ніби весь цей час простояв на пронизливому вітрі лише у спідньому. Лікар відірвав очі від порослої темно-зеленим мохом стіни й подивився на слідчого. І як цей неборака примудряється просиджувати тут цілими днями?!

Слідчий розцінив погляд піддослідного по-своєму, якось дуже специфічно, оскільки мовив презирливо і трохи насмішкувато:

— То що, мусью дохтур розповідатиме нарешті все-все?

— Тобто?.. — Лікар посерйознішав, підібгав губи. Але на слідчого це не справило жодного враження, оскільки він продовжив спілкуватися тим самим презирливо-насмішкуватим тоном, що і досі:

— Отже, мусью дохтур продовжує грати у мовчанку? Гаразд, гаразд...

Ле-Клерку почала набридати ця комедія. Окрім того, скільки ще можна мерзнути у цьому клятому підвалі?! Тож він вирішив прискорити розвиток подій:

— Послухайте, пане... Як вас там звати...

— Для тебе, мусью дохтур, я — найгірший жах, от хто я для тебе такий! — спробував перейти у наступ слідчий. Проте на настільки брутальну провокацію Ле-Клерк не піддався:

— Послухайте, дорогоцінний мій жаклику, ви знаєте, хто я такий?

— Оце я й намагаюся з'ясувати в тебе, жабоїде, вже бити годину...

— Отже, дорогоцінний мій, знайте, що я — Ніколя-Габріель Ле-Клерк, особистий лікар Її Імператорської Величності Єлизавети Петрівни, тоді як ви...

— Те-те-те!.. Пішло, поїхало...

— Послухайте, шановний пане!..

— Ні, це ти послухай, жабоїде!..

Близько хвилини вони їли один одного очима, щосили намагаючись навіть не кліпнути.

— Між іншим, ви відриваєте мене від виконання надто важливих обов'язків при високошляхетній особі Її Імператорської Величності, — нарешті процідив крізь зуби Ле-Клерк.

— На що маю повне й законне право, — не розгубився слідчий.

— Сумнівно щось...

— Сумнівайся, жабоїде, сумнівайся, якщо хочеш.

— Хіба вам невідомо, що Її Імператорська Величність почуваяться зле?..

— Тобі, либонь, теж несолодко сидіти у моєму підвалі, — криво посміхнувся слідчий, відводячи нарешті очі. — Але ти, мусью дохтур,

врахуй, що по-справжньому я за тебе ще навіть не брався. Тож зізнавайся краще зараз...

Раптом Ле-Клерк здогадався про дещо.

— Послухайте, шановний, — мовив він якомога проникливіше, — у вас що, ревматизм?

Слідчий нервово сіпнувся, зиркнув на імператорського лікаря з-під насуплених брів, але не відповів нічого.

— Ну, так-так, авжеж, — Ле-Клерк зітхнув із співчутливим виглядом. — Заробиш ревматизм у такій сирості, еге ж...

— Це тебе не стосується, дохтуре, — пробуркотів слідчий, але вже без жодної насмішкватості чи презирливості.

— А хочете, допоможу?

— Я тебе, жабоїда, спитав, здається...

— Ні, правда-правда, допоможу!

— Послухай-но, ти!..

Втім, слідчий добре розумів, що поганого лікаря до царственої персони і на гарматний постріл не допустять. Отже, після настільки звабливої пропозиції беззаперечного майстра своєї справи кричати на нього... якось, знаєте, не личить... Навіть природному хамові...

— Отже, дохтуре, я тебе востаннє по-доброму запитую: до якої масонської ложі ти приписаний? Відповідай чесно і відверто, немов своєму

духівникові. І по-доброму, інакше я візьмуся за тебе по-злому...

— Не належу до жодної.

— Щиро тобі раджу, жабоїде!..

— Так само щиро повторюю: я не належу до жодної таємної ложі «вільних каменярів».

Пару-трійку хвилин помовчали, потім слідчий мовив:

— Ти добре подумав?

— Звісно, що добре.

— Ну, то як?..

— Що саме?

— Те, про що запитую: масон ти, жабоїде, чи ні?!

— Я ж сказав...

— А ти ще, ще раз повтори, дохтуре.

— Навіщо?

— Бо я так наказую.

— Я вже відповів...

— Повтори, жабоїде.

— Зрозуміло й недвозначно...

— Я недочув.

— Хіба?..

— Оглух раптом, знаєш... На одну-єдину мить.

— Я не належу до жодної таємної ложі «вільних каменярів».

— Так-таки до жодної?..

— Абсолютно.

Знов помовчали.

— Не передумав?

Ле-Клерк замружився і глибоко зітхнув. Нібито не розуміючи, до чого хилить слідчий, лікар мовив якомога спокійніше:

— Послухайте...

— То що, зізнаєшся нарешті?

— Послухайте, шановний, якщо я не встигну вчасно замовити всі необхідні компоненти для ліків Її Імператорської Величності...

— А мені, знаєш, не потрібно, щоб якийсь там жабоїд отруїв Її Імператорську Величність Єлизавету Петрівну, дочку нашого славетного імператора Петра Великого! Ти мене добре зрозумів?!

— З чого це ви взяли, нібито я збираюся отруїти Її Імператорську Величність?! Що за нісенітниця?!

— Бо ти, жабоїде, — клятий масон. Масон і прусський шпигун.

— Але ж це ідіотизм!..

— Н-но, дохтуре! Легше, легше!..

— Цілковита дурня — от чим є ваше припущення!

— Я т-тобі!..

— То що, ви й надалі лишатимете Її Імператорську Величність без ліків? Отже, нехай Її

Імператорська Величність і надалі страждає від мігрені?..¹

Вони вже вкотре схрестили погляди. У підвалі запанувала напружена тиша, тільки свічний гніт час від часу потріскував.

— Тільки-но повернуся до палацу, одразу ж доповім Її Імператорській Величності, що саме змусило мене затриматися. Уявляю, як розгнівається високошляхетна Єлизавета Петрівна...

Тут слідчий нарешті опустил очі, різко видихнув і витер рукавом уміть спітніле чоло. Ле-Клерк в душі зрадив: отже, він таки переміг цього негідника!..

— Пощастило тобі, дохтуре, що нема зараз у Санкт-Петербурзі графа Бестужева, — процідив зневажливо слідчий. — Він би вже точно...

— Якщо хочете знати мою думку, то з графом Бестужевим-Рюмінім ваше відомство явно перестаралося, — єхидно посміхнувся лікар.

¹ Єлизавета Петрівна справді дуже потерпала від жорстоких нападів головного болю, спричинених, за деякими відомостями, уродженим сифілісом, успадкованим від її батька — Петра I. Тривалий час імператриця рятувалася від мігрені токайським вином. *(Тут і далі — прим. авт.)*

— Ти відкіля знаєш?.. — нашорошив вуха слідчий.

— Бо наскільки мені відомо, остаточно довести факт пруського масонства графа Бестужева-Рюміна так і не вдалося.

— Це ти від своїх побратимів довідався, від «вільних каменярів»?

— Та облиште ви!.. Пфс-с-с-с!.. — Ле-Клерк презирливо випустив повітря крізь зціплені зуби.

— Тоді звідки?..

— Від ясновельможного пана Розумовського, ясна річ! Ви ж знаєте, що я був його особистим лікарем, протягом п'яти останніх років прожив у його маєтку, розташованому в малоросійському селищі Батурині. А вже потім саме він порекомендував Її Імператорській Величності.

— Тобто це від пана Кирила Розумовського...

— Природно, що від нього.

— А може, ти все ж таки пруський масон? Еге ж, дохтуре?..

— Я все-таки француз, прошу не забувати! — з достоїнством відповів лікар.

— Це нічого не означає. Франція та Пруссія занадто довго були симпатиками, тому цілком можливо...

— Але зараз Франція воює проти Пруссії разом з Росією! І невже ви думаєте, що провівши

поруч з його світлістю Кирилом Розумовським цілих п'ять років...

— Гаразд.

Ле-Клерк вирішив, що допит нарешті завершено, проте слідчий нахилився убік, покопався там і кинув на стіл декілька папірців, що у мерехтливому сянні одинокої свічки здавалися жовтуватого-бляклими.

— Це ми відібрали у тебе, коли затримали. Твої то папірці, жабоїде?..

— Так, мої.

— Ти не заперечуєш?

— Звісно, що ні.

— А тепер зізнавайся чесно: що це таке?

— Як то — що?! — щиро здивувався лікар. — То є рецепти ліків Її Імператорської Величності.

— Точно?

— Звісно!

— А що це за мова така дивна?

— Латина. Ви знаєте латину?

У глибині очей слідчого щось мигнуло, проте відповів він доволі впевнено:

— Так, знаю.

— Не знаєте ви латини, не брешіть, — скривив губи Ле-Клерк.

— Знаю, знаю. Це легко. От вивчив же я твою жаб'ячу мову, зумів...

— До речі, акцент у вас просто жахливий! Проте вивчити усну мову — це одне, а вивчитися до того ж писати — зовсім інше.

— Нічого, нічого, не я, то інші знають твоє тарабарське письмо...

— І що, інші хіба не підтвердили, що то є рецепти ліків, писані звичайною латиною?..

— А навіщо ти, жабоїде, пишеш ці так звані рецепти чужинською мовою? Чом це тобі забракло нормальних російських слів?

— Так між вченими людьми заведено, спитайте кого завгодно.

— Підозріло воно якось. Дуже підозріло.

— Нічого подібного. Латиною пишуться усі лікарські рецепти...

— Ото я й кажу: все це — ваш прусько-масонський тайнопис.

— А я кажу, що ви дуже ризикуєте. Бо якщо Її Імператорська Величність вчасно не отримають ліків...

— Раніше Її Імператорській Величності вистачало доброго токайського вина, аби втамовувати головний біль.

— Тепер уже не вистачає. Тому Її Імператорська Величність і попросила його світлість пана Розумовського приставити до її персони мене, бо мій попередник не знав жодних інших рецептів, ніж добре старе токайське.

— А ти свої масонські тайнописи тут одразу почав розводити...

— Я лише полегшую страждання Її Імператорської Величності. І все це — для блага Російської імперії, не забувайте.

Слідчий глибоко зітхнув. Ле-Клерк із задоволенням відзначив про себе, що він майже готовий здатися. Та не все було так просто...

— А чом це ти так дивно поводишся, дохтуре?

— Тобто?..

— Не зрозумів хіба, про що це я спитав?

— Ні.

— Тоді спеціально для всяких різних жабоїдів пояснюю. За останній тиждень ти двічі відвідував аптеку пані Зоненфельд, тепер збираєшся туди утретє.

— Ну то що ж у тому дивного?

— Тим не менш, тим не менш...

— Я лікар — вона аптекарка...

— Ти відвідував її заклад особисто. По-перше, можна було послати когось із твоїх помічників... Сподіваюся, у тебе, дохтуре, є помічники?

— Звісно, є. Проте коли йдеться про здоров'я Її Імператорської Величності, можна й особисто поклопотатися...

— Ти хочеш сказати, що то є надто важливо?

— Так. А ви хіба не вважаєте, що...

— Ну, припустимо. Але ж по-друге, можна було викликати пані Зоненфельд до палацу. Навіщо ж тобі самому?..

— Я працюю при особі Її Імператорської Величності нещодавно, зараз обираю постачальника ліків, тому й хотів особисто пересвідчитися, як виглядає заклад пані Зоненфельд.

— А що, жабоїде, маєш якісь сумніви?

— Ні-ні, не те щоб сумніви, але...

— Що ж тоді?

— Пані Зоненфельд — чесна удовиця, її заклад користується доброю репутацією. Проте коли йдеться про августійшу персону, самої лише словесної інформації замало. Треба перевірити все на місці, причому особисто. Ви мусите мене зрозуміти... хоч би в силу самих ваших службових обов'язків.

— Ти на що натякаєш, дохтуре?

— А хоч би на теперішню перевірку.

Слідчий зітхнув, зробив вигляд, нібито вже вкотре перечитав написане у рецептах, потім запитав:

— А може, ти того?..

— Що саме? — не зрозумів лікар.

— Може, тебе вабить не заклад пані Зоненфельд, а сама його господиня, еге ж?

— Ну, знаєте!.. — Ле-Клерк мимоволі всміхнувся.

— Знаю, жабоїде, знаю. Ти холостий — вона удовиця. Ти лікар — вона аптекарка. Спільні інтереси, спільні почуття... Еге ж?

— Мої особисті почуття нікого іншого не стосуються, окрім мене самого, — з достоїнством відповів Ле-Клерк.

— А от і помиляєшся, дохтуре. Коли йдеться про Її Імператорську Величність — стосуються.

— Наскільки я зрозумів, ви запитували, чи належу я до якоїсь ложі прусських масонів?

— А що, ти нарешті зізнаєшся?.. — пожвавішав слідчий.

— У такому разі врахуйте: я — француз, пані Зоненфельд — австрійка. Франція, Австрія і Росія разом воюють проти Пруссії. То ви навіть після цього хочете сказати, що я — прусський масон?!

Слідчий промовчав.

— Тим паче, пані Зоненфельд — жінка. Наскільки я знаю, серед масонів жінок немає.

— Звідки тобі це відомо? — слідчий так і прикипів очима до Ле-Клерка.

— Бо масонів називають «вільними каменярами», тоді як про «каменярок» я ніколи й нічого не чув. А ви чули бодай щось?..

У такому ж дусі суперечка тривала ще з півгодини. Нарешті слідчий не витримав і відпустив

Ле-Клерка. Справді, а як іще він міг вчинити — не залишати ж Її Імператорську Величність без ліків від жахливої мігрені!.. Вона ж дійсно могла розсердитися на занадто старанного слідчого. От якби він витягнув з лікаря зізнання!.. А так — затримувати француза надалі у підвалі не було жодного сенсу.

Забравши рецепти, доволі прохолодно розпрощавшись зі слідчим і наостанок нагадавши, що лікування ревматизму — штука нескладна, Ле-Клерк нарешті полишив сирий підвал. Біля виходу на нього чекала карета на полозях. Навіть не озирнувшись назад (і без того зрозуміло, що нишпорка стрибне на задок, тільки-но вони від'їдуть), наказав кучеру гнати коней до аптеки пані Зоненфельд без найменшої затримки.

Як і у минулі два рази, удовиця-аптекарька була лагідною й чемною. Ле-Клерк передав їй усі три рецепти, попросив не баритися. Натякнув, що може поклопотатися перед її Імператорською Величністю, аби пані Зоненфельд отримала монополію на постачання ліків до імператорського двору. Господиня так і розквітла, мило посміхнулася. Вона справді ще нічогенька, подумав Ле-Клерк. Може, над словами слідчого варто замислитися? Бо не знав, не знав — як раптом угадав!..

Так, служба в Її Імператорської Величності — справа почесна. Виконання обов'язку перед господарем — тим паче. Проте життя — це життя, рано чи пізно воно бере своє...

На тому і полишив гостинний заклад пані Зоненфельд, супроводжуваний лагідним поглядом господині. На вулиці непомітно озирнувся на всі боки й побачив, що нишпорка ховається за рогом. Мабуть, злий, немов чорт, бо змерз на пронизливому вітрюгані... Ну, нічого, нічого — в кожного своя робота!

А над словами слідчого подумати варто. Безперечно, варто...

Лютий 1759 р. від Р.Х.,

*Франкфурт-на-Майні, вул. Оленячий брід,
ставка військового губернатора французів*

графа

Теаде Тораса де Прованса

— У мене добра новина з Московії, маршале.

— Справді, генерале?..

— Так, наш друг Ле-Клерк надіслав важливу звісточку.

Де Брольї одразу пожвавішав:

— Нумо, нумо, цікаво! І про що ж він пише?

— Про своє підвищення.

— Тобто?..

Ліва брова маршала запитально вигнулася.

— Він уже більше не є особистим лікарем його світлості Кирила Розумовського.

— Он як? Ким же він став — може, управителем маєтку Розумовського?..

— Вище беріть, маршале!

— Вище?.. Що маєте на увазі, де Лазіскі? Поясніть, прошу.

Генерал аж просяяв, потім простягнув маршалові один з «рецептів», три тижні тому переданий Ле-Клерком лагідній аптекарці, й мовив урочисто:

— За рекомендацією його світлості месє Розумовського, наш агент Ніколя-Габріель Ле-Клерк став особистим лікарем Її Імператорської Величності Єлизавети Петрівни.

— Що-о-о?!

Втім, шифровка була у нього в руках. Перегнувши «рецепт» навпіл так, що латинські слова лишилися на лівій частині, а на правій — тільки стовпчик чисел, де Брольї уважно пробіг по ньому очима. За багато років роботи у тасмному кабінеті Луї XV «Секрет короля» маршал вивчив шифр майже напам'ять, тому читав різноманітні числа, немовби звичайнісінькі слова. Ось попереду зазначено особистий номер адресата шифровки — «1265», що означає «його світлість граф Орлі». Далі — за текстом...

Дочитавши до кінця, де Брольї тільки підборіддя потер. Годі й сумніватися, так воно і є: агент повідомив про своє нове призначення та подавав коротку інформацію про військові плани росіян на найближчі місяці. Ось тільки тут незрозуміло... Причому саме там, де йдеться про запланований улітку наступ! А це ж найцікавіше...

— Люб'язний мій графе, підкажіть, будь ласка, що означають ці два довжелезні числа?

— Хіба ж ви не бачите, що обидва починаються з нуля?

— А-а-а, так-так...

— У такому разі потрібно скористатися латинською частиною рецепта.

Де Брольї розігнув папірець і відповідно до вказівок генерала почав відраховувати слова, вибирати з них літери та складати у назву населеного пункту:

— К-у-н-е-р-с-д-о-р-ф... Кунерсдорф?

— Так, маршале, йдеться саме про Кунерсдорф.²

² 1 серпня 1759 року під Кунерсдорфом прусська армія (близько половини від загальної чисельності війська короля Фрідріха Великого) була вщент розгромлена росіянами та австрійцями, сам Фрідріх ледве уникнув полону (див. Хронологічну таблицю).

— Дякую, генерале!

— Прошу пана...

— Отже, влітку росіяни та австрійці планують наступ у напрямі Кунерсдорфа?

— Саме так.

— Але в той же час ваш агент повідомляє, що його світлість месє Салтиков не має наміру ризикувати російською армією заради успіхів австрійців?

— Так, маршале.

— Ну гаразд, нехай гризуться... Нам же зі свого боку варто активізувати бойові дії. Наприклад, у другій половині літа.

— Саме так.

Маршал пройшовся туди-сюди кімнатою, зупинився посередині, брязнувши шпорами, крутнувся на підборах.

— Прекрасна робота, графе! Як вашому агенту таке вдалося? — Де Брольї не міг приховати відвертого здивування.

— Від самого початку я дотримувався думки, що Ле-Клерк дуже здібний, навіть талановитий розвідник. Чи дарма особисто порекомендував його вам, як вважаєте?..

— Ну-у-у, що ви, що ви, графе!.. Звісно ж, недарма!

Маршал знову пройшовся кімнатою і раптом спитав:

— Яким чином Ле-Клерк надсилає вам повідомлення?

Польний маршал нічого не відповів, тільки мовчки вклонився.

— Послухайте, де Лазіскі, я хочу знати лише, наскільки надійними є люди, які допомагають нашому лікареві?

Генерал знову мовчки вклонився. Маршал сумовито зітхнув:

— Знову ці ваші таємниці!..

— Ви ж, напевно, знаєте, як мені вдалося зберегти донині настільки розгалужену агентурну мережу, що чітко працює скрізь і всюди, у ворогів і у друзів, від Санкт-Петербурга до Османської імперії?

Де Брольї поморщився, оскільки здогадувався, якою буде відповідь.

— Вірно, маршале, цілком вірно: моя агентурна мережа — то є моя особиста справа. Я ніколи й нікому не передовіряю інформацію про своїх агентів, тож до них і підібратися неможливо.

— Але ніхто з нас не вічний, генерале...

— Запевняю, що у разі моєї загибелі Кароль передасть особисто вам усі відомості про моїх агентів.

— Тільки у разі вашої загибелі?

— Тільки тоді, маршале. І тільки вам особисто.

— Але ж...

— Не будемо торкатися такого делікатного предмета, як життя месьє Ніколя-Габрієля Ле-Клерка та інших розвідників: припустимо на мить, що вам байдуже, живі вони чи померли, катують наших людей зараз, щоб витягнути з них будь-які відомості, чи ні.

— Але ж!..

— Я кажу лише — припустимо. Насправді йдеться про дещо інше: невже і вам особисто, і Його Величності Луї П'ятнадцятому зовсім-зовсім непотрібні найточніші відомості з Санкт-Петербурга, Варшави, Стокгольма, Копенгагена, Рима, Лондона, Відня, Берліна, Порту і Бахчисарая? Невже вас не цікавить, наскільки віддані нам союзники і що саме замишляють вороги?

— Маєте рацію, генерале, — погодився нарешті де Брольї.

— Якщо так, тоді дозвольте мені й надалі самому керувати своєю агентурною мережею на власний розсуд.

— Але ж постійно складається враження, нібито ви дістаєте відомості нізвідки! Немовби той штукар з повітря, чесне слово!.. От взяти, наприклад, нашого друга Ле-Клерка...

— Так, взяти хоч би його...

— Звідки ми знаємо, що його повідомлення — правда? Звідки ви знаєте, що він перебуває у Санкт-Петербурзі при особі імператриці Єлизавети, а не сидить у своєму Батурині, як і досі?..

— То перевірте відомості, якщо не вірите! Тільки врахуйте, що на перевірку піде час... дорогоцінний час...

— Та скільки вже разів перевіряли, — зітхнув де Брольї.

— І що, мої агенти бодай раз подали невірну, неточну інформацію?

— Жодного разу, мій генерале, жодного разу.

— Тоді у чім річ? Чом ви мені не вірите?

— Я особисто вірю, вірю, — запевнив пального маршала де Брольї. — Але ж є інші, які вам жахливо заздять!..

— То кому ви більше довіряєте: мені й моїм людям чи моїм ворогам?..

— Ну гаразд, облишимо цю тему.

Де Брольї глибоко зітхнув, потер підборіддя й мовив з урочистим піднесенням:

— Генерал де Лазіскі, знайте: я негайно надішлю повідомлення Його Величності про такий видатний успіх! — І додав проникливо: — Франція перед вами у великому боргу, графе...

— Було б зовсім незле, якби той борг було якнайшвидше сплачено! — кивнув польний маршал.

Ліва брова маршала знову вигнулася.

— Ви на що натякаєте, люб'язний графе?..

— Я не натякаю. Ви самі тільки-но сказали про це, маршале.

— Хм-м-м-м!..

— Я вас не примушував.

— Хм-м-м-м!..

— Точніше, не я примусив, а факти.

Переконливі факти, так!

— А хіба вам не здається, шановний графе де Лазіскі, що ви, щонайменше, неввічливі?

— Хіба ж?..

— Звісно, Франція у боргу перед вами...

— Не тільки Франція. І не тільки переді мною.

— Тоді хто ж іще? І перед ким, дозвольте поцікавитися?..

— Багато хто — от хоч би Польща і Швеція. А несплачений борг ваших держав — перед нашою козацькою нацією та перед моєю нещасною землею. Перед Україною, маршале, та її народом.

— Генерале, генерале!..

— Адже з мовчазної згоди Франції, названих і деяких неназваних країн і саму Україну, і народ наш кинуто на поталу Московській імперії, що ссе з плодючої української землі усі життєдайні соки, немовби казковий упир.

Обличчя де Брольї спохмурніло, мов грозова хмара, та польний маршал продовжив у тому ж дусі:

— Запам'ятайте, що я скажу вам, маршале: доки Московія безроздільно володарює на українських теренах, вона лишиться непереможною й великою. Тільки коли відродиться єдина міцна козацька держава по обидва боки Дніпра — тільки тоді запанує у Європі мир і спокій. А доти спокою не матиме жоден європейський монарх...

Де Брольї відійшов до дальньої стіни штабної кімнати, повільно опустився там на стільця і спитав:

— Ви все сказали, генерале?

— Така моя думка, що поробиш.

— Чом тоді воюєте за Францію? І ви, і ваші найманці-козаки...

— Не знаю, як щодо козаків, але особисто я сподіваюся, що наш король Луї П'ятнадцятий колись-то втішиться після смерті королеви Марії Аделаїди...

— Генерале, генерале, не забувайтеся!.. — вловивши у голосі де Лазіскі явне глузування, де Брольї підвищив голос.

— Отож я й кажу: сподіваюся тільки на те, що король наш колись-то припинить забавлятися з

юними крالياми в «Оленячому парку»³ й нарешті повернуться до державницьких справ...

— Будемо вважати, я нічого не чув, — процідив крізь зуби де Брольї.

— До речі, маршале, яка ваша думка щодо того, що ставка наша знаходиться на вулиці Оленячий брїд? Хїба ж у такому збігу назв не відчувається гїркої іронїї долї?

— Знаєте, генерале... — Де Брольї сумно зітхнув. — Якби не унікальна агентурна мережа, якою розпоряджаєтеся ви особисто, після всього сказаного вас можна було би дуже просто відсторонити як від командування армією, так і від роботи у «Секреті короля». А щоби з ваших мізків остаточно вивітрилися хибні думки, заслати якнайдалі...

— Хто ж постачатиме тоді «Секрет короля» унікальними відомостями?

— Тому ви залишитесь на всіх посадах навіть після всього сказаного, — суворо мовив маршал. — Але майте на увазі: король — то є король, і не нам,

³ У паризькому будиночку «Оленячий парк» маркіза де Помпадур влаштовувала королю Луї XV таємні побачення із вродливими юними панянками, яких особисто добирала сама, щоби монарх втамовував з ними свою хїть.

вірним королівським слугам, критикувати особисте життя Його Величності.

— Знаєте, маршале...

— Зрештою, чого ви хочете?! Росією править імператриця Єлизавета, дуже прихильна до вашої України. Після візиту до Києва вона навіть пообіцяла не карати на смерть жодного малороса...

— Козака...

— Яка, зрештою, різниця?!

— Для вас, маршале, і справді жодної різниці, тоді як для мене...

— Отож, генерале: для вас!.. Ви повсякчас ставите свою думку вище від думок інших — у тому і є ваш недолік, що гальмує вашу ж кар'єру.

— Я роблю так, лише коли йдеться про рідну мою Україну. Адже існування країни важливіше, ніж благополуччя окремо взятої людини.

— Гаразд, повернімося до вашої землі... Отже, імператриця Єлизавета привселюдно присягнулася не страчувати жодного малороса і свято дотримується цього принципу.

— А що буде потім?

— Тобто?..

— Що станеться після смерті Єлизавети Петрівни? Ця імператриця не вічна, як і будь-хто з людей...

Де Брольї лише плечима знизав.

— От і я не знаю. А тому не постигаюся нагадати про борги переді мною, перед усім козацтвом і перед усією Україною навіть нашому величному королю, якщо випаде така нагода!

Польний маршал посміхнувся і додав:

— Між іншим, нагадати про старі борги ніколи не пізно. Адже взяте у борг все одно лишається твоїм, тільки розпоряджаються ним інші. До того ж, відсутність вчасних виплат по боргових зобов'язаннях іноді може зламати людині все життя... Не кажучи вже про цілу країну...

— Мушу зазначити, генерале, що ваша сміливість межує з неповагою, — замислено мовив маршал. — Втім, запевняю: тільки-но ви зберетеся сказати те, що сказали щойно мені, в обличчя нашому монарху... У вас нічого не вийде! Бо не погоджуватися з вінценосною персоною іншим людям, хай яким видатним, ніяк не можна...

Польний маршал знову посміхнувся:

— Можете не сумніватися, маршале, я не злякаюся і не постыдаюся. Адже одному європейському монархові я колись уже нагадував про його борги перед козацтвом...

*12 грудня 1717 року від Р.Х.,
Швеція, Стокгольм*

— Ну то як тобі видовище?

— Прошу?..

— Як тобі наша столиця? Подобається?

Григорій замислено дивився на співбесідника, який аж сяяв від щирого захоплення. По всьому було видно, що Густав дуже любить своє місто й пишається ним. Проте, на превеликий жаль, він не бачив казкової краси Батурина — гетьманської столиці у період її розквіту...

Втім, Батурин давно вже спалено князем Меншиковим, тоді як Стокгольм — ось він, просто за вікном карети! До того ж, Григорій бачив

Батурин очима дитини, а у дитинстві все видається казково-прекрасним. Як він ще декілька років тому пишався своєю дитячою шабелькою, вважав її справжньою зброєю!.. Та варто було понюхати пороху на справжній війні, як дитячі ілюзії остаточно вивітрилися з голови. Не виключено, такі само ілюзії Григорій донині плекає і щодо «казкового» козацького Батурина.

Але все-таки, що ж відповісти Густаву?..

Якщо зауважити: «Друже мій, от бачив би ти Батурин!..» — той образиться.

Якщо зізнатися відверто: «Друже, пригадай-но, я вже бував тут раніше, тож нічого нового за вікном не спостерігаю», — Густав цього не зрозуміє.

Якщо нагадати: «Я ж навіть з Його Величністю королем Карлом знайомий особисто. Більше того — встиг повоювати за Швецію, разом з іншими гвардійцями-фенріхами обороняючи фортецю Штральзунд⁴», — знов-таки образиться, причому ще глибше...

Тож насамкінець Григорій дипломатично мовив:

⁴ Це сталося за 2 роки до описуваних подій — у 1715 році (див. Хронологічну таблицю).

— О-о-о, так, так... Але до Різдва лишається ще два тижні — уявляю, яким прекрасним стане Стокгольм у святкові дні!

Густав так і просяяв, радісно вигукнув:

— Ти аніскільки не помилився, друже Григоре! До речі, не забудь, що я запросив тебе на свято — тож на Різдво чекаємо на тебе.

— А не боїшся, що я поведуся, немов Юлій Цезар?

— Тобто?..

— Що підкорю усіх твоїх домашніх, — усміхнувся Григорій і додав: — *Veni, vidi, vici.*⁵

Густав щиро розсміявся:

— Скажу лише одне, друже мій: якщо навіть так і станеться, ти достойний подібної перемоги. Інакше не був би моїм товаришем. Адже завоювати прихильність сина шведського канцлера — справа нелегка...

— Знаю, друже мій, знаю.

— Так і сталося: прийшов ти на кафедру професора Регеліуса, побачив Густава Міллерна — і підкорив його своїм розумом та ввічливістю.

⁵ Латиною: «Прийшов, побачив, переміг» — слова Гая Юлія Цезаря з його послання до давньоримського сенату щодо перемоги над понтійським царем Фарнаком. Цезар був одним з найулюбленіших авторів Григорія Орлика.

— Можливо, ти шкодуєш?

— Григорє, Григорє, що ти таке кажеш!..

У подібному невимушеному дусі теревенили до самого королівського палацу. Наостанок ще раз нагадавши про різдвяне запрошення, Густав висадив там Григорія й наказав кучеру їхати далі. За декілька секунд карета загубилася у лабіринті вуличок, що виходили на площу. Григорій обернувся до сповненої похмурої величі споруди, схилив голову набік, примружив ліве око й оглянув палац так, немовби то була фортеця, яку необхідно взяти штурмом.

Хоча у певному сенсі так воно й було... Тільки «перемогти» він мав не палац, а Його Королівську Величність Карла Дванадцятого. Бо насправді від сьогоднішнього візиту залежала подальша доля не лише самого Григорія, але всієї родини гетьмана Орлика. Доки батько опікується шляхетною справою визволення українських земель від московських поневолювачів, хтось же мусить піклуватися про його дружину та решту дітей!..

Хтось — це саме він.

Григорій Орлик, найстарший син подружжя Орликів.

Тож, поправивши одяг, хлопець попрямував до найближчого гвардійця з тих, які охороняли палацові входи, і, простягнувши невеличкого

папірця з особистими підписом і печаткою Міллерна-старшого, мовив:

— Його Величність призначив мені на сьогодні аудієнцію. Будь ласка, проведіть мене до його високоповажності канцлера, як сказано у цій записці.

Міллерн-старший зустрів Григорія у невеличкій, добре освітленій внутрішній кімнаті, прискіпливо оглянув з ніг до голови, пробурмотів:

— Вигляд скромний, але пристойний... Як і писав Густав, ви справляєте добре враження, юначе.

Потім витримав невеличку паузу й обережно додав:

— Принаймні на перший погляд. Ну, гаразд, давайте підготуємося до аудієнції...

Коли хлопець скинув верхній одяг, канцлер знов прискіпливо оглянув його, попросив повернутися на всі боки. Ще б пак: адже зараз цьому первістку із шляхетної, проте остаточно зубожілої родини належало з'явитися перед очима Його Величності — отже, все у його зовнішності має бути гаразд!

Григорій передбачав, що приблизно так і станеться. Він справді заготував... дещо не зовсім оковирне, проте, ясна річ, не поспішав викладати його негайно: адже призначався «сюрприз» для королівських очей, а не канцлерових. Уже коли

вони йшли безпосередньо на аудієнцію, юнак непомітно витягнув шпильку з манжети на лівому рукаві сорочки, швиденько заколов її під комір камзола, а манжету непомітно затиснув мізинцем і безіменним пальцем лівої руки. Тільки-но встиг зробити це, як канцлер озирнувся на нього і тихо мовив:

— Прийшли.

Одразу служник, який прямував попереду, розчахнув важкі різьблені двері. Звідти пролунало:

— Його високоповажність канцлер Міллерн та добродій Орлик.

Отак-от, дуже просто й невибагливо: «Добродій Орлик»! Немовби він зовсім не був юним гетьманичем, нащадком правителя українських земель... хоч би й у вигнанні.

З іншого боку, можливо, служникові просто важко вимовити чужинський титул — «гетьманич»?!. У будь-якому разі, вимагати більшого зараз не час. Головне, що він таки домігся королівської аудієнції. Сам домігся — себто не завдяки батькові, а виключно через особисте знайомство з юним Густавом Міллерном. Тільки б скористатися з ситуації максимально!..

Про це думав Григорій, разом з канцлером схиляючись у ввічливому поклоні перед королем, який відповів коротким кивком голови, не підводячися з трону.

— Ваша Величносте, дозвольте представити вам Григора Орлика, студента Лундського університету, співучня мого сина, — ввічливо мовив канцлер, коли відвідувачі розкланялися з Карлом.

— А ми, власне, давненько вже знайомі, — відповів король, уважно придивляючись до юнака й немовби на око вимірюючи його зріст. — Якщо не помиляюся, ще з часів мого гостювання у Бендерах...

— Ваша Величність мають прекрасну пам'ять, якщо відтоді не забули неповнолітнього хлопчиська, — підхопив Григорій.

— Те-те-те, одразу з компліментів розпочинаєте, юначе, — Карл різко плеснув у долоні, тим самим наказуючи юнакові замовкнути. Хоча Григорій подумки відзначив, що королю його слова приємні. — Ну скажіть, з якої ласки я би не запам'ятав найстаршого брата мого хрещеника Якоба Орлика?!

— Проте Вашій Величності є про кого згадувати і без мене. За десяток кипучих років, що минули у ратних і державних справах...

— О-о-о, так-так, маєте рацію: славетний час, сповнений славетних справ!

Карл запитально озирнувся на канцлера, пан Міллерн шанобливо кивнув.

— Втім, якщо моя пам'ять, яку ви одразу ж похвалили, не зраджує свого господаря, ми також бачилися вже після Бендер? — спитав король.

— Абсолютно вірно, Ваша Величносте. Того разу мене зарахували фенріхом у гвардію, і я мав честь прислужитися Вашій Величності, взявши участь в обороні Штральзунду.

— Так, так, ви стали гвардійцем... А яким же чином опинилися у Лундському університеті?

— Прослуживши рік, пішов з гвардії.

— Невже війни злякалися? — наморщив чоло король.

— Анітрохи, Ваша Величносте!

— Відповідь, варта справжнього солдата... Але вчинок різниться з відповіддю! Чом полишили військову службу? Поясніть, прошу.

Григорій спробував оцінити ситуацію. Тут би й заявити Його Величності прямо й відверто, що родина Орликів настільки зубожіла, що батьки так і не змогли замовити старшому синові порядного мундира, тож він виглядав порівняно з іншими гвардійцями білою вороною. Але казати таке на самому початку бесіди... до того ж нагло, отак у вічі... Ні-ні, так лише можна усе зіпсувати! Тож Григорій мовив:

— Навіщо Вашій Величності неосвічені солдафони?! Хіба не краще оволодіти різноманітними науками, а вже потім здобувати

шаблею військові перемоги для слави Вашої Величності?..

— Хм-м-м-м!..

Король відхилився трохи назад і, не зводячи прискіпливого погляду з юнака, запитав у канцлера:

— І що ви на це скажете, Міллерне?

— Скажу, що тепер не дивуюся, чом у листах мого Густава стільки уваги приділялося цьому юнакові.

— Гарзд, — Карл плеснув у долоні, гукнув лакеям: — Стільці для обох гостей, швиденько!

Коли вони всілися поруч із тронем, король раптом звернувся до Григорія латиною:

— Шведською ви, молодий чоловіче, розмовляєте напрочуд чисто, принаймні я акценту не помітив. А от чи добре засвоїли шляхетну мову поетів, філософів і дипломатів?

— Сподіваюся, що так... хоча про це варто б запитати не покірного слугу Вашої Величності, а моїх достойних учителів, — юнак так само невимушено перейшов на латину.

— А знаєте, канцлере, він мені подобається дедалі більше, — мовив Карл у попередній манері, а потім продовжив: — Тепер розкажіть-но докладніше про стан справ вашої шляхетної родини. І будь ласка, латиною, латиною...

— Що ж цікавить Вашу Величність насамперед: мої університетські успіхи чи стан справ моїх близьких?

— І те, й інше, — посміхнувся король. — Я давненько не бачив не тільки вашу матусю, але й батька, мого хороброго приятеля Філіппа Орлика. То як їм тут живеться?

— Але ж Ваша Величносте! Не кажучи про те, що мій шляхетний батько постійно перебуває у роз'їздах, опікуючись справою повернення козацтва на рідну Україну... Отже, батька я не бачив понад рік... мабуть, як і Ваша Величність...

— То й що?

— Окрім того, я вже декілька місяців не був удома, оскільки живу при університеті. Тому все, що знаю про матінку, братів і сестер, — усе це вичитав у листах доброї моєї матусі Ганни...

— Ну, а мені навіть листів не пишуть! — знизав плечима король. — Тому розповідайте, юначе, розповідайте швидше і не змушуйте мене чекати занадто довго, адже я — сама увага...

Довелося розповідати. Його Величність Карл слухав уважно, не перериваючи, тільки час від часу обмінювався багатозначними поглядами з канцлером Міллерном — як помітив Григорій, коли йшлося про справи гетьмана Орлика і козаків-вигнанців.

Коли у невимушеній бесіді сплигло хвилин двадцять, Григорій вирішив, що пора пускати в хід неоковирний «сюрприз». З розповіді про родину він непомітно перейшов до загальної оцінки політичних розкладів у Європі та подальших перспектив ведення Північної війни, а від цього — до тонкощів вивчення в університеті військової справи, тож, емоційно змахнувши руками, відпустив два добряче зомлілі пальці лівої руки. Розірвана манжета, яку ніщо вже не утримувало, розгорнулася на кшталт білого капітулянтського прапора. На обличчі канцлера Міллерна з'явився такий вираз, немовби він розжував жменю гіркого перцю.

— О-о-о, юначе! А це що таке? — Король миттю пожвавішав і вказав на розірвану манжету.

— Де? — Григорій прослідкував за поглядом Його Величності, а коли «побачив» пошкоджений одяг, спробував зобразити на обличчі суміш прикрого здивування і засмучення. Схоже, це йому цілковито вдалося, оскільки Карл невдоволено процідив крізь зуби, зі шляхетної латини миттю перейшовши назад на шведську:

— Отак от ви, юначе, приготувалися до настільки важливого візиту?!

Кинувши короткий погляд на Міллерна (здавалося, канцлер готовий був непристойно лаятися), Григорій напружив м'язи нижньої щелепи

(від чого вона дрібно-дрібно затремтіла), притримав подих і немовби через силу пробелькотав:

— Вибачте, Ваша Величносте, я ж ненавмисно... Себто вона ненавмисно...

— Хто — вона?!

— Манжета...

Різкими гарячкуватими рухами юнак почав заправляти розірвану манжету в рукав камзола.

— До чого тут вона?! — обурився Карл. — Ваша сорочка — то всього лише ваша річ, за стан якої відповідає її господар!

— Вибачте, Ваша Величносте!..

— Ох, юначе, юначе! Тільки-но ви мені почали подобатися, як раптом...

Карл роздратовано ляпнув долонею по коліну й запитав:

— Ну, поясніть, будь ласка, у вас що, нема більш пристойної сорочки, ніж оце лахміття, що розсипається буквально на очах вашого короля?!

— Ваша Величність можуть не повірити... проте це моя найліпша, найновіша сорочка, клянуся честю! — запально скрикнув Григорій. То була чистісінька правда. За винятком лише однієї деталі: звісно, юнак не міг сказати, що вранці власноруч розірвав ліву манжету, а потім акуратно сколов її шпилькою, аби пошкодження не виявилось завчасно — лише у потрібний момент аудієнції.

— Справді?! Хм-м-м-м!..